

Samfunnsbyggerne

Ettertiden har ofte avfeid dem som strikkende og sladrende borgerfruer. Men sanitetskvinneforeningenes frivillige innsats spilte en avgjørende rolle for oppbyggingen av den moderne velferdsstaten.

Skilt fra Norske Kvinners Sanitetsforening for å hindre spredning av tuberkulose., Eier: Varanger Museum

«Overalt i bygdene er dannet engere foreninger, som med seig utholdenhet og betydelig offervilje samler penger, så de endog med rund hånd har kunnet hjelpe ubemidlede til opphold ved sanatorier og pleiehjem og til dels til bedre stell i hjemmene». (Fra boka *Sykdom. Nord-Norge før 1940*).

Fakta: Tuberkuloseepidemi og frivillig sykepleie

- Tuberkulose-epidemien skjøt fart i Norge rundt 1815, men brukte relativt lang tid på å nå Nord-Norge. Her herjet den fra 1900 og fram mot 1930-tallet.

Frivillige organisasjoner og foreninger var sentrale i arbeidet med å pleie og hjelpe de syke og deres familier.

- De viktigste nasjonale organisasjonene var Norske Kvinners Sanitetsforening, Nasjonalforeningen mot tuberkulose (nå Nasjonalforeningen for folkehelsen) og Røde Kors (fra 1918).
- Boka Sykdom. Nord-Norge før 1940 av Ingunn Elstad og Torunn Hamran (Fagbokforlaget, 2006) peker på betydningen den frivillige innsatsen hadde for den seinere oppbygningen av et offentlig helsetilbud.

Året er 1913, og tuberkulosen herjer i Nord-Norge når distriktslegen i Målselv i Troms skriver dette i sin Medisinalberetning for Målselv 1908 og 1913. Sykdommen skaper ufattelige lidelser: Foreldre dør fra ungeflokken sin. Syke småbarn tilbringer hele barndommen i senga. Nesten ingen går uberørt; så godt som alle mister et familiemedlem, en slektning eller en nabo til den fryktede «tæringen».

Sykelpiere fra Norske Kvinners Sanitetsforening i 1914. Foto: Gustav Borgen, Norsk Folkemuseum

Boka *Sykdom. Nord-Norge før 1940* beskriver en sykdomsherjet landsdel, der det dessuten er lite hjelp å få for mange av de syke. Sykdom er selvsagt ingen ny erfaring i de nordnorske bygdene. Men med vekst i pengeøkonomien blir mennene lenger borte på fiske og lønnsarbeid, mer arbeid faller på kvinnene og dermed svekkes den tradisjonelle sykepleieordningen, der familie og naboer hjelper og pleier hverandre. Ny kunnskap om hvordan sykdom spres skaper dessuten frykt for tuberkulosesmitte. Frykten for sykdommen fører til at mange venter med å kontakte lege, og det hender at tuberkuloserammede dør uten å ha sett en lege.

“

Syke småbarn tilbringer hele barndommen i senga.

Innsats når det trengtes

For flertallet av befolkningen eksisterer det ikke syketrygd utenom fattigkassa. Særlig gjelder det kvinnene. For å hjelpe de syke trengs det penger, og det er her de «engere foreninger», som distriktslegen i Målselv beskriver i sitatet ovenfor, kommer inn. Kvinner organiserte seg i såkalte kvinneforeninger og strikket sokker, sydde grytekluter, holdt basar og samlet slik inn penger til å sende «de tæringssyke» på sanatorium, eller finansiere en sykepleier til bygda.

Harstad Tidende 19. september 1900.

Dette arbeidet var med på å legge grunnen for helsetjenestene da velferdsstaten ble bygd opp i etterkrigstida, ifølge forfatterne av boka *Sykdom. Nord-Norge før 1940*. Men betydningen av kvinnenes frivillige innsats, gjennom for eksempel Norske Kvinners Sanitetsforening, er fremdeles lite utforsket. Myten om kvinneforeningene beskriver dem som strikkende og sladrende borgerfruer, mest opptatt av sladder og vås. Hamran og Elstad finner et helt annet bilde.

– Foreningene var uhyre profesjonelt drevet, og innsatsen de la ned i sykeomsorgen var formidabel, forteller Torunn Hamran, som ikke ser bort fra at foreningenes ufortjent dårlige rykte henger sammen med at de ble drevet av kvinner.

– Å synliggjøre disse kvinnes imponerende innsats, uten å romantisere tuberkulosen og slitet i perioden, har vært en viktig motivasjon for bokprosjektet, forteller Hamran og medforfatter Ingunn Elstad.

Hamran er sykepleier og samfunnsviter ved Universitetet i Tromsø. Elstad er sykepleier og filosof, ansatt ved Høgskolen i Tromsø. Sammen har de i åtte år fordypet seg i historiene til nordnorske syke, deres familier, helsepersonell og frivillige hjelpere. Resultatet er et mammutverk på over 500 sider som gir en detaljrik framstilling av sykdoms sosial- og kulturhistorie i Nord-Norge.

Bjerkely vanførehjem i Tromsø i 1936. Vanførehjemmet ble opprettet av Finnemisjonen i 1913, som det første skolehjem for vanføre barn i Norge. Mange av barna som kom hit hadde hatt tuberkulose og polio som følge av sykdommen. Ungene som står med krykker er sannsynligvis angrepet med polio. Foto: Finnmark Fylkesbibliotek

Kime til velferdsstaten

Omfanget og betydningen av det frivillige kvinnearbeidet, var en overraskelse for de to forskerne. Funnene kan tyde på at historien om velferdsstatens framvekst må revideres, slik for eksempel

statsviteren Per Selle har hevdet.

– Arbeiderbevegelsen har nærmest kolonisert solidaritetsbegrepet, og andre organiserte sosiale tiltak har blitt avfeid som «veldigighet», sier Hamran.

– Men da Jern- og Metallarbeiderforeningen i Tromsø holdt basar til inntekt for sanatorieopphold for tuberkulosepsyke, var det bare sine egne de hjalp. Hos kvinneforeningene, derimot, ble idealet universalistisk, tilbudene skulle gjelde alle.

“

I 1930 var en fjerdedel av alle kvinner over 15 år i landsdelen med i en forening tilsluttet Norske Kvinners Sanitetsforening eller Nasjonalforeningen mot tuberkulosen.

– Man gikk fra «fattigpleie» til «sykepleie», og tanken var at sykdom kunne ramme alle. Denne etiske universalismen er ett av de bærende prinsippene i velferdsstaten, forteller Elstad.

Hamar Sanitetsforening tok ansvar for driften ved Borgen feriekoloni i Veldre ved Hamar fra 1921. Foto: Anno Domkirkeodden

– Det betyr selvsagt ikke at de frivillige foreningene maktet å dekke opp hele behovet. Ofte strakk ikke pengene til, og det var heller ikke alle bygder som hadde forening, presiserer Hamran.

Ikke alle de lokale tuberkuloseforeningene var tilknyttet nasjonale organisasjoner, men mange var det. De nasjonale organisasjonene var Norske Kvinners Sanitetsforening (N.K.S.), Nasjonalforeningen mot tuberkulose (nå Nasjonalforeningen for folkehelsen) og Røde Kors (fra 1918). N.K.S. var kvinnedominert, med kvinnelig ledelse på alle nivå i organisasjonen, selv om også menn kunne være medlemmer. Også i Nasjonalforeningen og Røde Kors var kvinner svært aktive på lokalt nivå, selv om det gjerne var menn som var ledere.

Bare borgerfruer?

I en tidlig fase tok den nasjonale ledelsen i N.K.S. kontakt med fremtredende fruer i nordnorske byer, for å få dannet foreninger. Men i flere tilfeller var det alt lokale foreninger fra før, som arbeidet med hjelp til syke.

– Borgerskapet var lite i Nord-Norge, medlemsmassen i foreningene var som regel vanlige kvinner, forteller Elstad.

Etnisk sett var de nordnorske foreningene trolig mindre overgripende. På medlemslistene finner man enkelte kvænske navn. Lyngen, som hadde overveiende samisk befolkning, hadde store sanitetsforeninger med mange medlemmer. I Kautokeino derimot hevdet sanitetsforeninga en periode at samene viste liten interesse for å delta.

– Foreningskulturen i N.K.S. var gjennomsyret av norsk-nasjonalistisk ideologi og symboler, som flagg og nasjonalsanger. Dette kunne nok virke ekskluderende, sier Elstad og legger til:

– Det var like fullt en brei folkebevegelse. I 1930 var en fjerdedel av alle kvinner over 15 år i landsdelen med i en forening tilsluttet Norske Kvinners Sanitetsforening eller Nasjonalforeningen mot tuberkulosen.

Artikkelen ble opprinnelig publisert i Kildens nyhetsmagasin 22. desember 2006, og redigert av Kilden i 2020.

Opplysningsplakat om spredning av tuberkulose fra 1923. Foto: Severin Worm-Petersen, Norsk Teknisk Museum

Se også

- [Stortingskorridorenes dronning og sanitetsforeningens første leder](#)
- [Jordmoryrket i Norge: Fra hjelpekone til akademiker](#)
- [Sameaktivist og kommunist](#)

KROPP OG SEKSUALITET

Det ble ikke vist noen globale meldinger eller andre viktige meldinger da dette dokumentet ble skrevet ut.